

Biserică, societate, națiune, stat în România interbelică Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

Lect. Dr. George ENACHE*

Rezumat:

Scopul studiului de față este de a oferi o viziune de ansamblu asupra rolurilor trasate Bisericii Ortodoxe Române de către diverse organizații (sau persoane), reprezentante ale totalitarismului de dreapta, în cadrul proiectelor de societate propuse de acestea. Demersul nostru se concentrează pe diferitele „oferte” venite din afara Bisericii, răspunsurile Bisericii fiind prezente numai în măsura în care a fost absolut necesar să se lămurească anumite fenomene controversate. Caracterul „exterior” al discursului extremei drepte referitor la Biserică se menține chiar și în situația în care persoanele care au luat poziție au fost membri ai Bisericii, deoarece, în marea lor majoritate, aceștia au fost „marginali” sau fără putere de decizie în interiorul instituției eclesiastice, criticând din această perspectivă anumite realități considerate inacceptabile.

Cuvinte-cheie:

Biserica Ortodoxă Română, extrema dreaptă, România interbelică, societate, națiune, stat

Rateurile democrației românești din perioada interbelică au nemulțumit o parte importantă a societății, creând premisele dezvoltării unor curente ideologice care contestau principiile liberal-democratice pe care se construise România Mare. Mai mult sau mai puțin de extracție autohtonă, mai mult sau mai puțin cu tendințe totalitare, majoritatea acestor mișcări, care se doreau o alternativă la vechiul establishment politic românesc, puneau în centrul discursului lor ideologic idei preluate din panoplia creștinismului, proclamându-se apărătoare și promotoare a valorilor acestuia. Mai ales cea mai reprezentativă dintre aceste mișcări, anume

* Dr. George Enache, lector la Facultatea de Istorie în cadrul Universității *Dunărea de Jos* din Galați. E-mail: geo_enache2000@yahoo.com.

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

Garda de Fier, a pretins chiar că ideologia ei este una cu cea creștină, organizând o largă propagandă printre oamenii Bisericii.

Studiul de față își propune să sintetizeze rolurile trasate Bisericii Ortodoxe de diversele organizații (sau persoane) relevante, cu tendințe totalitare de dreapta, în cadrul modelului de societate visat. Evident, discuția despre totalitarismul de stânga (în speță, comunismul), reprezintă o cu totul altă discuție. Demersul nostru se focalizează pe „oferta” venită din afara Bisericii, reacția acesteia fiind înregistrată numai pentru anumite contexte, având rolul de a lămuri mai bine anumite aspecte controverse. Această „exterioritate” a discursului totalitar de dreapta despre biserică își păstrează valabilitatea chiar și în cazul în care cei care emit discursul sunt oameni ai Bisericii, deoarece aceștia, în marea lor majoritate, sunt, sau se consideră, niște „marginali”, care se văd în afara miezului decizional real din cadrul Bisericii și, din această postură, critică o situație pe care nu o consideră acceptabilă.

De la conservatorism la totalitarism

Modernitatea românească cunoaște, în paralel cu dezvoltarea spiritului liberal și democratic, un puternic curent „reacționar”, conservator, critic la adresa valorilor liberale, care se conjugă la un moment dat cu critica la adresa democrației, socotită un model de organizare politică impropriu. Locul acesteia urma să fie luat de o organizare politică nouă, considerată mai eficientă pentru dezvoltarea națională, o organizare de tip totalitar. Nu este locul să facem aici arheologia acestui fenomen, pornind de la jumătatea veacului al XIX-lea, ci ne vom poziționa discursul direct la mijlocul anilor '30, pentru a exemplifica cele afirmate de noi cu două pasaje luate dintr-o publicație obscură, din care au apărut doar două numere în anul 1933, intitulată „Năzuința”, al cărei director era un oarecare Amedeu Bădescu, iar redactor, fapt important pentru subiectul nostru, preotul Ilie Imbrescu, unul din personajele importante pentru istoria Mișcării Legionare. Iată ce spunea directorul „Năzuinței” în articolul „Geneza noastră”: „În concertul zgomotos și pretențios al Occidentului, noi am rămas literalmente pe pragul prăpastiei. Trebuind să organizăm un stat, care cel puțin să aibă aparența de modern, conștienți sau nu, entuziaștii bărbați de stat din secolul trecut, fondatorii statului român modern, evident bine intenționați, au introdus aceleași principii moderne și sistem social politic din Occident, ridicate activ din concepții democratice și umanitare ale Marii Revoluții Franceze... La noi democrația nu era sistemul politico-social ce ni se putea potrivi și nici nu aveam pregătirea necesară. Consecința faptelor a fost introducerea unei false democrații, cu rezultate frustrante”¹. Acest gen de reflecții

¹ Amedeu Bădescu, „Geneza noastră”, *Năzuința*, anul I, nr. 1, 25.10.1933.

despre „falsa democrație” de la noi și lipsa de adecvare a acesteia cu realitățile concrete ale societății românești se conjugau cu căutarea unui model social-politic menit să catalizeze dezvoltarea națiunii române și să creeze o „scurtătură” prin care să ajungem din punctul de vedere al civilizației Occidentului la care toți ne raportăm. Fascismul lui Mussolini a constituit pentru mulți o revelație, un posibil model pentru o „a treia cale”, alternativă la liberalism și comunism. „Statul totalitar” (așa cum era definit de Mussolini) devine în conștiința multor intelectuali români instrumentul prin care națiunea română poate „arde etapele” pentru a se situa la un nivel superior de existență, nivel a cărui formă de exprimare trebuia să fie un „imperialism” românesc².

Critica democrației a mers adesea mână în mână cu critica la adresa valorilor de tip liberal. Tot în „Năzuința”, un preot, Paraschiv Angelescu, publica un material, intitulat „Spre o civilizație spirituală”, în care arăta: „Civilizația luminilor raționaliste, cu individualismul și umanismul ei, cu liberalismul și democratismul ei, cu monstruoasele lui sisteme economice, industriale și ..., civilizația aceasta organizată numai în cuceriri exterioare și pragmatismul cel mai brutal cu putință, în ateism și-n dispreț față de tot ceea ce aparține sufletului, inițiatoare și cultivatoare a celor mai înverșunate lupte de clasă și promotoare a hedonismului celui mai deșănțat..., civilizația aceasta e falimentară”³. Era vorba de un „sfârșit al unei civilizații” (expresie curentă în epocă în mediul cultural european), hotărât de omul care nu mai dorea să fie o entitate cantitativă, ci una calitativă. Pentru a atinge acest obiectiv era nevoie de o nouă civilizație, spirituală, în care creștinismul urma să joace un rol esențial.

Nimic spectaculos în cele afirmate de preotul Angelescu. De la revoluția franceză Biserica Catolică (în cazul Occidentului) a criticat în mod constant spiritul modern, liberal, arătându-i limitele. Această atitudine prudentă față de liberalism a produs, în cazuri particulare, și respingeri ale sistemului democratic, astfel încât adesea Biserica Catolică a fost suspectată de apropiere de anumite regimuri totalitare. Abia catastrofa celui de-al Doilea Război Mondial limpezește lucrurile iar creștin-democrația, mai mult teoretizată decât practică în perioada interbelică, se impune drept un curent politic major. În România, imediat după 1944, majoritatea partidelor, renăscute sau nou-înființate, fie de nuanță liberală, țărănistă sau social-democrată introduc în programul lor politic la loc de cinste principiile democrației, dar și prețuirea și promovarea valorilor creștine. Era însă prea târziu, deoarece instaurarea regimului comunist se desfășura cu pași repezi. În perioada interbelică, marile partide democratice sunt „liber-cugetătoare”, creștinismul fiind

² Acest „imperialism” era o expresie a vitalității națiunii, conceput în termenii gândirii geopolitice germane (Vezi Ionel Nicu Sava, *Școala geopolitică germană*, București, 1997).

³ Pr. Paraschiv Angelescu, „Spre o civilizație spirituală”, *Năzuința*, anul I, nr. 1, 25.10.1933.

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

asumat în discursul politic de partidele de nuanță naționalistă sau „fascistă”. Cele mai reprezentative grupări politice de pe acest eșichier au fost Partidul Național Creștin și Mișcarea Legionară⁴.

Partidul Național-Creștin – „creștinul” ca identitate etnică

Partidul Național-Creștin (Goga-Cuza), ca moștenitor al vechii Ligi a Apărării Național Creștine a lui A.C. Cuza, s-a menținut într-un naționalism de început de secol XX, cu toate tendințele efective sau formale ale unor membri de a-l converti într-o mișcare totalitară de tip fascist, rămânând până la sfârșit o parte a sistemului politico-social tradițional românesc. Antisemitismul pronunțat al doctrinei acestui partid venea din vechile dezbateri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar noțiunea de „creștin” era opusă celei de „jidani”, având o conotație mai mult identitară⁵. De fapt, „creștinismul” lui A.C. Cuza era inspirat mai mult din acele lucrări ale unor autori occidentali, în care se vorbea de un „Hristos arian”, a cărui învățătură nu are legături cu iudaismul, ci cu credințele Iranului antic⁶. În ceea ce-l privește pe Octavian Goga, deși a avut permanent legături puternice cu ierarhi și clerici ai Bisericii Ortodoxe, fiind o perioadă chiar ministru al cultelor, el a continuat să privească religia și Biserica drept simple componente ale planului național⁷.

Popularitatea acestei mișcări politice a fost în general redusă, principalul bazin electoral constituindu-l zonele din Moldova de nord cu o puternică prezență evreiască, sentimentele antisemite ale populației „creștine” fiind astfel mult mai pronunțate. Aceste regiuni au fost „cuziste” în mod tradițional, iar Mișcarea Legionară sau alte organizații de extremă dreapta nu au putut să atragă un număr semnificativ de simpatizanți. Majoritatea regiunilor de care vorbim erau înapoiate din punct de vedere economic, puternic tradiționaliste, în ele viețuind laolaltă

⁴ Chestiunea totalitarismului de dreapta în România este prea vastă pentru a fi acoperită satisfăcător în studiul de față. În cele ce urmează ne mulțumim să facem doar unele observații, în spirit mai mult eseistic, referitor la chestiuni care, pentru a fi demonstrate coerent, necesită zeci de pagini. Vom indica doar un posibil punct de plecare pentru o dezbateră, anume remarcabila colecție de documente, din păcate prea puțin citată, dedicată totalitarismului de dreapta în România, alcătuită de cercetătorii Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului: *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție, 1919-1927*, București, 1996, 662 p; *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, vol. II (1927-1931), 2000, 305 p., vol. III (1931-1934), București, 2002, 368 p., vol. IV (1934-1938), București, 2003, 448 p., vol. V (1938-1940), București, 2006, 413 p.

⁵ Vezi Cristian Sandache, *Doctrina național creștină în România*, București, Editura Paideea, 1997.

⁶ A.C. Cuza, *Învățătura lui Iisus. Iudaismul și teologia creștină*, Iași, Editura „Ligii Apărării Național Creștine”, 1925.

⁷ Octavian Goga, *Ideea național creștină. Cuvântare rostită la Cameră în zilele de 6 și 11 decembrie 1935*, București, Tipografia Bucovina, 1935.

Lect. Dr. George Enache

„creștini” și evrei, adesea într-o sărăcie lucie. În timp s-a creat un stil de coabitare între cele două comunități în care erau prezente deopotrivă elementele simbiotice și tendințele de discriminare, respectul și disprețul. În aceste zone, mulți preoți au fost „cuziști”, unii jucând rolul de adevărați lideri ai comunității. De partea cealaltă, rabinii din ștetl-urile moldovenești aveau, la rândul lor, un cuvânt greu de spus în comunitate. Era, prin urmare, o lume aflată la granița dintre medieval și modern, în care identitatea religioasă juca un rol esențial în definirea identității naționale, în care liderii religioși se bucurau de prestigiul tradițional, o lume în care atitudinile antisemite erau ceva cotidian, însă menținute în tiparele existente în veacul al XIX-lea.

Nu doar preoții din satele și târgurile moldovenești au fost „cuziști”. Printre membrii sau simpatizanții PNC s-au numărat și personalități ale Bisericii Ortodoxe, precum profesorul Constantin Tomescu, mitropolitul Irineu Mihălcescu sau patriarhul Nicodim Munteanu. Pe toți îi leagă mentalitatea tradiționalist-conservatoare și atașamentul față de vechiul establishment, fapt care a făcut ca mesajul „revoluționar” al legionarilor să nu aibă în cazul lor ecou.

O personalitate legată într-un mod aparte de PNC a fost Nichifor Crainic, care poate fi considerat drept unul dintre „nașii” partidului. De ce Crainic s-a implicat în viața PNC, de ce s-a menținut în gardă față de legionari, deși ideile sale erau mai apropiate de ceea ce vehiculau gânditorii apropiați de Codreanu, sunt chestiuni încă controversate. Cu toate că se apleacă asupra fascismului italian și încearcă să realizeze o sinteză între „creștinism” și „fascism”, cu toate că scrie despre „etnocrație” și un stat de tip corporatist-totalitar (idei care de altfel nu au fost asimilate corespunzător de ideologia PNC), Nichifor Crainic rămâne și el un exponent al „lumii vechi”⁸. Pentru Crainic, „lumea veche” urma să se înnoiască prin sine, vectorul principal urmând a fi, în opinia sa, regele Carol al II-lea. De altfel, majoritatea membrilor PNC, inclusiv clericii, au fost slujitori fideli ai Coroanei și ai sistemului existent, ei fiind „recuperați” ulterior de mareșalul Antonescu, aflat în căutare de cadre pentru propriul regim.

Un curent revoluționar-mesianic: Mișcarea Legionară

Spre deosebire de PNC, Mișcarea Legionară are un caracter „revoluționar”, obiectivul principal al său fiind „schimbarea la față a României”. Acest ideal de-

⁸ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, studiu introductiv, îngrijire de ediție și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, București, 1997. Prețuirea sa pentru Octavian Goga s-a vădit în discursul ținut la Academie în 22 mai 1941 (Elogiul lui Octavian Goga: rostit la 22 mai în ședința solemnă de Nichifor Crainic cu răspunsul lui Lucian Blaga, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1941).

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

limitează o „generație” a „tinerilor” care contestă sistematic, uneori violent, pe „bătrâni”. Împărțirea aceasta nu ținea de vârsta biologică, cât de cea „spirituală”. Inițial este contestat sistemul politico-social existent în România, un sistem care, în opinia tinerilor legionari, nu putea să conducă spre propășire neamul românesc. Dar, în momentul în care persoane din sistem încep să combată acțiunile „noii generații”, inamicul se personalizează. Oameni politici, ziaristi, industriași, oameni de cultură devin dușmanii „înnoirii” și, prin urmare, inamici ai Legiunii, operându-se o falie între cei care merg pe calea legionară și cei ce rămân parte a vechiului sistem. Acest clivaj se vede cel mai limpede în atitudinea Mișcării Legionare față de regele Carol al II-lea, Garda de Fier fiind prima care contestă rolul „civilizator” pentru societatea românească al regelui-aventurier și îi atribuie un rol eminentamente malefic.

Ceea ce frapează, în special pe cercetătorii străini, atunci când studiază Mișcarea Legionară, este prezența, aproape obsesivă, în discursul legionar, a temelor religioase și asocierea Gărzii de Fier cu Biserica Ortodoxă Română. De aici au rezultat mari dificultăți în ceea ce privește încadrarea Mișcării Legionare în fascismul european și definirea ideologiei legionare⁹. Lucrurile au fost complicate și mai mult de câteva aspecte. Primul dintre acestea privește atitudinea de principiu a politologilor și istoricilor care se apleacă asupra Mișcării Legionare. Dacă primii sunt adesea obsedați de concepte și modelează precum Procutus faptele istorice pe calapodul acestora, unii dintre istorici au păstrat în abordările lor tiparul de origine marxistă a existenței unei „suprastructuri” ideologice fantasmagorice, care se cere în mod imperativ deconstruită. Ei se apropie aici de producțiile anti-legionare din perioada comunistă, când „mitul” legionar trebuia demolat sistematic, de dorit chiar de foști membri ai Mișcării¹⁰. Acest lucru s-a petrecut în mod sistematic în timpul „reeducării” de la Aiud, când foștii legionari au trebuit să scrie tomuri groase despre crimele legionare dar, mai important pentru discuția de față, au trebuit să demonteze ideile legionare „publice” și să reconstruiască „adevărata” doctrină legionară.

În fața acestui asalt, procesul apologetic s-a declanșat aproape simultan. Dacă în timpul activităților din cadrul programului de reeducare legionarii arestați scriu la cărțile defăimătoare, în celule ei își reafirmă idealul legionar. Numeroase din

⁹ Dintre studiile de referință referitoare la încadrarea Mișcării Legionare în cadrul larg al fascismului european și ideologia acestei organizații amintim cartea lui Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail” – mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere de Cornelia și Delia Eșianu, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2006, p. 435-460 și solida investigație istoriografică a lui Mihai Chioveanu, „Arhanghelul acestei lumi. Legionarismul ca religie politică”, *Studia politica*, vol. VII, nr. 3, 2007, p.555- 582.

¹⁰ Vezi Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Documentar, dosar 10738, vol. 1-3; dosar 3463.

Lect. Dr. George Enache

cărțile apărute după 1989, dedicate Mișcării Legionare, au fost ticluite în anii de reclusiune de la Aiud. Însă se face o mare greșeală dacă se consideră aceste volume drept un fel de ghiduri, de breviare, ale ideologiei legionare. Ele sunt, de fapt, rezultatul unui proces de recreație, care pornește de la preocuparea cea mai importantă a legionarilor arestați: identificarea acelor greșeli care au făcut ca Mișcarea Legionară să eșueze în misiunea ei. „*Unde mallum?*” era întrebarea care stătea pe buzele tuturor, iar răspunsurile au fost extrem de diverse, acest lucru fiind datorat în mare parte faptului că ideologia legionară nu căpătase un chip canonic larg acceptat. Paradoxal, definirea punct cu punct, sistematică, a ideologiei legionare se va face abia în închisorile comuniste, însă atunci nu mai exista o autoritate general recunoscută care să stabilească un canon unic¹¹. În perioada interbelică de care ne ocupăm se poate vorbi mai curând de un „stil legionar” decât de o ideologie bine definită, problemele doctrinare inerente fiind depășite cel mai adesea datorită prezenței carismatice a liderului Mișcării Legionare, Corneliu Zelea Codreanu.

Majoritatea contemporanilor au fost contrariați de personajul Codreanu. Persoane cu mult mai multă pregătire decât a sa, care doreau să joace un rol major în cadrul mișcării naționaliste din România erau surclasați net de un Codreanu cu un discurs destul de mediocru, care rula idei destul de curențe în epocă, fără o aparentă originalitate. Foarte conștient de calitățile sale de conducător, a făcut din ideea liderului care-și alege subordonații una din ideile sale de bază, iar spiritul său practic a dat coerență unui set de principii, inspirat din utilajul mental al epocii, care au generat finalmente una din cele mai originale mișcări de extremă dreapta din Europa¹².

Ca și alți tineri din România interbelică, Corneliu Zelea Codreanu a fost preocupat de destinul neamului românesc. Dacă alții s-au limitat la domeniul cultural sau social, Codreanu a ales să se implice activ în viața politică. De la început el s-a dovedit un critic al democrației și s-a îndreptat spre acele mișcări pe care azi le numim generic fasciste, care erau percepute de o parte a societății europene drept soluția cea mai potrivită de înnoire a unei Europe anchilozate și șansa națiunilor mici de a arde etapele și a se afirma pe firmamentul istoriei. Mișcarea Legionară a fost catalogată repede drept fascistă de apărătorii valorilor democratice din România și considerată o copie, un import, al marilor mișcări fasciste europene. Codreanu și ceilalți legionari nu și-au negat afinitățile cu aceste mișcări, însă au preferat să definească mișcarea legionară cu un termen considerat mai cuprinzător,

¹¹ Vezi idem, fond Informativ, dosar 233979, vol. 1-9, dosar 155109, vol. 1-12, fond Penal, dosar 327, vol. 1-12.

¹² Vezi Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, București, 1933, 123 p., *Pentru legionari*, vol. I, Sibiu, 1936, *Amintiri de la Jilava*, București 1940 (accesibile pe <http://www.codreanu.ro/>, Internet).

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

cel de mișcare cu caracter totalitar, de dreapta, adăugăm noi azi. Totalitarismul era genul, însă el trebuia particularizat, în funcție de geniul fiecărui popor.

Gândind eshatologic, ca majoritatea colegilor de generație, Codreanu își imagina la un moment dat cu ce va veni neamul românesc la judecata de pe urmă a lui Dumnezeu, deoarece, deși apropiate ca stil, mișcările naționaliste erau concurente. În viziunea legionarilor, România nu urma să fie un apendice al Italiei sau Germaniei, ci o țară egală în drepturi, capabilă să-și impună propriul „imperialism”. Acest „imperialism” era de fapt măsura forței unei națiuni și cuprindea și „marea idee” pe care o națiune o propunea lumii. Scrierile lui Codreanu sugerează că această idee e una religioasă, mai precis ideea creștină.

Creștinismul este prezent în gândirea lui Codreanu în primul rând sub aspectul concret al acțiunii pedagogice a credinței lui Hristos asupra personalității, depășindu-se simplul aspect identitar. Este bine cunoscută ideea liderului legionar privitoare la absența „caracterelor” în societatea românească și necesitatea formării unui „om nou”, cu o conștiință superioară. Povestind despre grupul deținut la Văcărești, Codreanu arăta că toți erau oameni credincioși. Această credință era un semn de creștere pe plan sufletesc, iar „legionar” și „credincios” sunt noțiuni care încep să se confunde.

Expuse la nivel bazic, principial sau eliptic, ideile lui Codreanu, mai bine zis stilul pe care îl impune, încep să seducă un număr tot mai mare de persoane, care sunt unite în același cuget, însă, din cauza sărăciei amănuntelor, își reprezintă doctrina și misiunea legiunii în moduri diferite¹³. Exagerând pentru o mai bună înțelegere, se poate spune că fiecare legionar și-a avut propria reprezentare despre legiune. Amintind de Maglavit, s-ar putea spune că Codreanu a creat o halucinație în care zeci de mii de români și-au proiectat speranțele, aspirațiile sau frustrările. Acest lucru explică caracterul paradoxal al unei mișcări care are chip de mișcare politică, dar și de sectă religioasă, care, pe de-o parte, recurge la metode teroriste asupra adversarilor și, pe de altă parte, îndeamnă pe membrii ei să facă martiraj. Putem vorbi în cazul legiunii de un caracter „monstruos”, înțelegând prin acest cuvânt acele creaturi fantastice compuse din părți ale altor animale. Mișcarea Legionară este o „monstruozitate” a modernității românești, în sensul în care ea nu s-a mulțumit a fi o simplă mișcare politică, o parte a societății românești, ci a încercat să transforme cu totul și deodată România, într-o încercare nu de „ardere”, ci de depășire a etapelor. Planul era mai mult decât ambițios, expresie a „profetismului”

¹³ Cazul legionar seamănă foarte mult cu sistemul gnosticizmului reconstituit de I.P. Culianu. Este vorba de un set de principii simple de la care se pornește dezvoltarea „arborelui” legionar. Fiecare principiu generează un set de opțiuni, acestea altele etc. Combinatorica acestor opțiuni conduce la o mare varietate de abordări în plan istoric (vezi I.P. Culianu, *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, tr. de Corina Popescu, ediția a II-a, București, 2005, 382 p.)

Lect. Dr. George Enache

de care era animată tânăra generație, care dorea să arunce în istorie un popor care viețuise până atunci la marginea acesteia. Acest „profetism” a accentuat și mai mult aspectul religios al mișcării, deja evidențiat de educația religioasă pe care o primeau membrii ei. Dar de aici și până la a identifica „profetismul” și credința legionare cu ortodoxia este cale lungă, aceasta fiind doar una din opțiunile posibile ale „arborelui” legionar.

„Legionarism” = „ortodoxism”?

Cei care pun semnul egalității între „legionarism” și „ortodoxism” uită că Legiunea a fost străbătută în egală măsură de un „profetism” cu caracter pur politic, iar în organizație s-au înrolat ca membri persoane de altă credință decât cea ortodoxă (ex. greco-catolici și chiar musulmani)¹⁴. Asocierea cu ortodoxia se produce treptat, fiind rezultatul unui complex de factori culturali și istorici, totul fiind legat de preocuparea legionarilor de a propune o „mare idee” românească omeni-rii, al cărei vector să fie Garda de Fier. Această „mare idee” urma să fie ortodoxia,

¹⁴ Dosarele penale ale Securității, analizate statistic, arată numărul relativ important de persoane de altă credință decât cea ortodoxă care s-au înrolat în Mișcare. În ceea ce privește dezbaterile de după 1941 și varietatea opiniilor exprimate, iată câteva fragmente din discuțiile desfășurate la Aiud la începutul anilor '60 (numele nu contează în acest context): „Ghica: Eu cred așa, că bapțiștii trebuie atrași în Mișcarea Legionară pentru că ei, ca material uman, sunt material bun. Chioreanu: Mișcarea Legionară este o organizație de luptă și educație națională și ea are țelul acesta de a pregăti mijloace prin care să-și atingă scopul. Noi ducem această luptă în împrejurările de acum considerând că numai așa se poate să creăm condițiile de mântuire. Mișcarea Legionară nu se poate confunda cu Biserica, ea este o mișcare politică care tinde spre mântuire [...] Nicolescu: Noi nu facem din Garda de Fier bătălie religioasă, pentru că noi avem atâtea cazuri de legionari foarte buni care, din punct de vedere al confesiunii, sunt catolici. Punctul meu de vedere este acesta, că a afirma că în Mișcarea Legionară nu pot face parte decât ortodocși nu este bine. Chioreanu: În ceea ce privește unitatea Bisericii române, noi n-o punem deloc, dar această problemă poate să și-o pună Biserica, și cea ortodoxă și cea catolică, și ar fi bine să și-o pună și să o rezolve foarte frumos [...] Chioreanu: Pocăiții ăștia sunt niște rătăciți, niște oameni anormali, nu mai sunt nici cetățeni buni, nici părinți buni, nu-s buni de nimic. Aceștia, din cauza preoților și a instituțiilor actuale, renunță la dogmă, dogma care este deasupra oamenilor. Căpitanul privea așa de grav chestiunea aceasta, încât nu-i primea în mișcare pe adventiști. Desprinderea de Biserica Ortodoxă e o nenorocire. Câte crime n-au făcut protestanții ăștia, crime împotriva lui Dumnezeu pentru că au deraiat de la credință și crime împotriva oamenilor. Setea aceasta de reînnoire spirituală poate să meargă pe drumul ortodoxismului. Aceștia care iau mișcările acestea centrifuge, iau în mod direct sau indirect legătura cu anumite forțe din afară care caută în mod sistematic să ne distrugă unitatea spirituală, aici este toată primejdia. Costea Iosif: Mie îmi pare bine că a apărut această mișcare a pocăiților care nu este altceva decât un proces de reînnoire sufletească a poporului român. Chioreanu: Setea aceasta de reînnoire sufletească de care spui nu trebuie să ne facă pe noi să ne ducă la destrămarea unității de credință a Mișcării Legionare. Dacă este vorba de o reînnoire spirituală, o pot face foarte ușor, că nu există o mai frumoasă și mai curată viață religioasă decât cea preconizată de Ortodoxie” (ACNSAS, fond Informativ, dosar 233979, vol. 9, f. 36, 92, 229).

fapt care era acceptat de mulți intelectuali interbelici cu opțiuni politice extrem de diferite¹⁵. Învățătura ortodoxă pusă în relație cu „Miorița” sau „Meșterul Manole”, devenite mituri naționale, urma să contribuie la edificarea unui set de valori după care trebuia să se ghideze „omul nou” din România legionară. Dincolo de implicațiile ideologice și istorice, această concepție a generat din partea tinerilor intelectuali cu simpatii legionare sau naționaliste un extraordinar efort de edificare a unui sistem de valori morale pornind tocmai de la „lipsurile” poporului român¹⁶. „Lașitatea” se convertea în „răbdare”, „frica” în „smerenie”, „slugăreala” pentru alții în „jertfă”, „sărăcia” în „abstinență”. Erau valori de extracție creștină, aproape călugărești, total opuse spiritului „vitalist” de care era animat nazismul bunăoară. „Jertfa” și „renunțarea” deveneau cheile victoriei legionare și, prin extensie, ale națiunii române. Acest „fond spiritual” al legiunii se va accentua cu trecerea anilor, mai ales în contextul în care camarazii observau că comportamentul Căpitănelului în ultimii săi ani de viață devine tot mai „mistic”. Unele afirmații ale acestuia legate de raportul dintre „calea legionară” și „calea Bisericii” au condus la o și mai mare confuzie. Este Legiunea o entitate distinctă, cu caracter politic, sau misiunea ei este una și aceeași cu cea a Bisericii? Această problemă devine cu atât mai complexă cu cât se generalizează în conștiința membrilor legiunii că, pentru a te desăvârși, trebuie să aderi la cea mai înaltă concepție și să practici cele mai alese virtuți și ce este mai nobilă decât calea lui Dumnezeu, credința cea adevărată, ortodoxia? Codreanu afirmă că cele două căi sunt totuși distincte, „calea legionară” fiind mult mai jos decât „calea bisericii”. Cu toate acestea, mulți legionari, într-un efort de perfecționare și depășire, tind să identifice cele două căi.

Acest orizont de așteptare, context cultural sau cum vrem să-l numim, s-a concretizat cel mai expresiv în opera preotului Ilie Imbrescu. „Biserica și Mișcarea Legionară” este absolut unică în literatura română interbelică prin spiritul ei deopotrivă profetic, apocaliptic și eshatologic. Destinul neamului românesc este citit din perspectiva „semnelor vremurilor” într-o barocă teologie a istoriei, al cărei țel final este transfigurarea „harică” a României. Exact ca în apocalipsele „clasice” sunt identificați inamicii, sunt definiți apărătorii credinței, se trimit mesaje către cei „căldicei” și se zugrăvește imaginea lumii transfigurate care va veni. Cartea lui Imbrescu s-a dovedit, în cele din urmă, ceva marginal ca impact, însă în ea sunt ecouri ale unor idei curente printre legionari: oamenii politici în frunte cu

¹⁵ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, 2005, p. 451-497.

¹⁶ Punerea umărului la edificarea unei spiritualități și morale superioare pentru poporul român poate constitui o posibilă explicație pentru angajamentul legionar, mai mult sau mai puțin manifest al unor mari intelectuali precum Mircea Eliade, Ernest Bernea, Constantin Noica, însă discuția pe marginea acestui subiect este prea vastă pentru studiul de față.

Lect. Dr. George Enache

Carol al II-lea – trădători ai neamului, oameni din Biserică, inclusiv patriarhul Miron Cristea – apostatați de la dreapta credință, Mișcarea Legionară – vârful de lance al conștiinței românești și creștine, chemată să înnoiască lumea decăzută¹⁷. De aici se nășteau alte controverse, referitoare la atitudinea pe care legionarii trebuiau să o manifeste față de acești „trădători”.

După cum se poate observa, în opinia unora dintre simpatizanții legionari, ortodoxia devenea cheia renașterii națiunii române, fiind în același timp o valoare universală, un mesaj care se adresa întregii lumi. De aici unele idei privind misiunea creștină a României în lume, mai mult sugerate în perioada interbelică, care însă se vor manifesta în anii postbelici și mai ales după 1989, curgând pe căi obscure, în ciudata imagine a „României – Noul Ierusalim”. Ideea ortodoxiei ca valoare universală a contribuit probabil și la concentrarea reflecției asupra dogmelor ei și mai puțin asupra relației ei cu românismul. Este ceea ce se petrece în paginile revistei „Predania” condusă de Gheorghe Racoveanu, teolog, discipol al lui Nae Ionescu, care a publicat la rândul său în paginile acestei reviste multe dintre articolele sale teologice de referință¹⁸. Legăturile dintre Nae Ionescu și Mișcarea Legionară sunt un subiect încă de cercetat. Cert este că imaginea lui Nae Ionescu în imaginarul legionar, cel puțin după 1938, este una excepțională, fapt ilustrat în perioada guvernării legionare prin asumarea ziarului „Cuvântul” drept oficios legionar și intenția de a da Universității București numele filosofului. Din acest motiv, discipolii săi au avut un cuvânt greu de spus în anumite momente ale istoriei legiunii, deși puțini s-au înrolat efectiv în ea, rămânând la nivelul de simpatizant.

Nae Ionescu a fost în anumite privințe asemănător cu Codreanu, în sensul în care a transmis discipolilor săi un set de idei, care ulterior au fost dezvoltate de fiecare în direcții specifice. Cel care s-a dovedit continuatorul cel mai fidel al gândirii teologice a lui Nae Ionescu a fost tocmai Racoveanu. „Predania” este locul unde relația dintre „ortodoxie” și „românism” (naționalism) capătă noi valențe. Pe de-o parte cele două concepte se „sudau” mai puternic ca niciodată¹⁹, asta în timp ce tendințele de identificare a ortodoxiei cu credințe populare sau cu diverse

¹⁷ Ilie Imbrescu, *Apostrofa unui teolog. Biserica și Mișcarea Legionară*, București, 1940. Biografia părintelui Imbrescu a fost refăcută de Adrian N. Petcu, în *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, Editura Nemira, București, p. 17-116.

¹⁸ Colecția revistei „Predania” a fost reeditată prin eforturile diac. Ioan I. Ică jr („Predania” și un „Îndreptar ortodox” cu, de și despre Nae Ionescu teolog, antologie prefăcută și realizată de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2001). Despre teologia lui Nae Ionescu vezi studiul introductiv al părintelui Ioan I. Ică jr intitulat *Predania – testamentul teologic al unui filozof ortodox*, în *ibidem*, p. 5-12.

¹⁹ Pentru lămurirea acestei relații în viziunea lui Nae Ionescu sunt foarte importante studiile din *Predania*: „Biserică, Stat și Națiune” (*ibidem*, p. 57-59) și „Naționalism și ortodoxie” (*ibidem*, p. 121-123).

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

sentimentalismele erau denunțate, iar erorile teologice combătute. Printre cei vizați de pana celor de la „Predania” s-au numărat chiar Nichifor Crainic²⁰ sau Dumitru Stăniloae²¹. În „Predania” se face teologie dură și pură, se renaște tradiția Sfinților Părinți, pornindu-se de la ideea că există doar o singură Cale și un singur Adevăr, iar acesta trebuie cunoscut în toate detaliile. Răsturnarea era la 180 de grade. Dacă înainte ortodoxia se plia pe „românism”, acum gândirea teologică austeră era modelatoarea lumii.

Biserica și regimul de autoritate monarhică a lui Carol al II-lea

Asumarea creștinismului de către legionari și-a găsit expresia vizibilă în ridicarea de troițe, biserici și alte activități cu caracter religios. Lumea românească, în majoritate religioasă, a primit bine inițiativele legionare și mulți preoți, nemulțumiți de atitudinea partidelor tradiționale față de Biserică, au sprijinit grupele de tineri muncitori, considerând că astfel se pune umărul la răspândirea credinței. Autoritățile au considerat aceste manifestări drept propagandă politică (ceea ce, dintr-un punct de vedere, era adevărat) și au încercat, pe de-o parte, să limiteze activitățile legionare care priveau domeniul religios și, pe de altă parte, să limiteze implicarea preoțimii în viața politică. Confuzia între domeniul religios și cel politic a devenit obiectul unor dezbateri intense în cadrul opiniei publice, mai ales după ce, la începutul anului 1937, o mulțime de preoți au luat parte la înmormântarea eroilor legionari Moța și Marin²². Atunci autoritățile au încercat să forțeze Sinodul

²⁰ George Racoveanu, „Teologul Ion Nichifor Crainic”, în *ibidem*, p. 163-165, 191-192.

²¹ Idem, „Naționalismul sub aspect moral”, în *ibidem*, p. 210-211. Răspunsul părintelui Stăniloae s-a intitulat „Elemente de morală creștină” (în *Națiune și creștinism*, p. 52-59).

²² Vezi în acest sens ancheta întreprinsă de ziarul Curentul în 1937: „E bine sau nu, să facă preoții politică?”. Iată ce se spune în preambulul unui articol care cuprinde o parte din opiniile primite de la cetățeni: „Pentru buna îndrumare a credinței este oare util ca slujitorii altarului să se arunce în vâltoarea luptelor politice? Între misiunea sacră a preotului ca îndrumător al turmei credincioșilor și lumea aspirațiune către demnități politice este oare compatibilitate? Acesta este obiectul anchetei de o întreprindem, nu în cercurile politice conducătoare ci în rândurile cetățenilor care vin în direct contact cu preoții ca servi ai Domnului și ca îndrumători ai credinței. Pe aceștia ne-am hotărât să-i întrebăm și răspunsurile lor însoțite de fotografii am început să le publicăm odată cu apariția „Curentului” de marți, 9 martie crt. Este opinia cetățeanului care-și dă seama mai bine decât oricare altul de adevărata stare de lucruri a timpului ce trecem”. Opiniile menționate în ziar sunt extrem de diverse și cităm doar câteva: „Dl. Alexandru Șofei, fost magistrat în Vechiul Regat și în Transilvania: preotul și învățătorul să facă parte de drept din consiliul comunal și județean pe termen scurt de un an, cu vot egal. Acolo unde sunt mai mulți preoți sau învățători, va fi delegat unul dintre colegii lor. În localitățile cu mai multe confesiuni, se va aplica sistemul proporționalității minorității pe întreaga țară, sistem dr. Vaida-Voievod. Înghesuiala preoților și învățătorilor este la consiliile comunale și județene. Aplicându-se această dispoziție, preotul și învățătorul nu va mai fi agent electoral. Va fi un simplu cetățean cu drept de vot. Pentru cameră și senat, sunt de mare folos Neamului Românesc. [...] Dl. Nicolae Căpățână

Bisericii Ortodoxe Române să ia unele măsuri punitive. Nu era prima dată când se încerca limitarea influenței în societate a Mișcării Legionare prin Biserică, prin exercitarea de presiuni asupra Sf. Sinod. În unele cazuri, cum au fost evenimentele din 1937, Sinodul a respins pretențiile guvernului, în altele s-a supus, stârnind de data aceasta mânia legionarilor, care au trecut pe lista de inamici o serie de ierarhi, în frunte cu patriarhul Miron Cristea. În consecință, ierarhia, în majoritate covârșitoare parte a vechiului establishment, a strâns rândurile alături de „vechea” elită politică, în fruntea căreia se afla „mesianicul” rege Carol al II-lea.

Ce a însemnat în plan real pentru istoria României domnia lui Carol al II-lea este un lucru îndeobște cunoscut. Carol al II-lea din imaginarul epocii este o chestiune care trebuie încă studiată, deoarece imaginea lui de rege mesianic nu este o simplă propagandă, ci este rezultatul unui orizont de așteptare „profetic” al României de atunci, când timpurile erau coapte pentru a veni un rege, întru-chiparea suveranității țării, care să transforme România în mod radical. Ca orice spirit dictatorial, Carol al II-lea a fost suficient de cinic să transforme acest lucru în propagandă ieftină și suficient de orgolios încât să se imagineze drept prinț al culturii și erou civilizator. Lumea s-a lămurit destul de curând cu cine avea de-a face, dar interesele au făcut ca mulți să rămână alături de el. Mai mult, în 1938, în condițiile dezvoltării totalitarismului de dreapta pe plan european, vechea elită politico-economică, în care Carol lovise fără nici un menajament, a văzut în instaurarea regimului de autoritate monarhică singura cale de a-și păstra pozițiile în fața posibilei „revoluții legionare”.

Turcu, Brașov: Consecințele politicii făcute de preoți s-a văzut peste tot. Ca unul care am umblat prin multe sate, am văzut că vrajba și ura au ajuns atât de departe între dreptcredincioși și preoți, încât că nu mai merg la biserică dar, pe oriunde-i văd, caută să-i întoarcă spatele, având cuvinte urât pe buzele lor. După mine rostul preotului este la amvon. Prin vorbe pașnice și lipsite de ura politicianismului, să arate credincioșilor binefacerile credinței în Biserică; să le arate răul – în care intră și politica – și să le arate fericirea de apoi pentru cei care vor crede în Dumnezeu și alesul Lui. E de dorit în același timp ca politicienii să-l lase pe preot să-și vadă de chemarea lui. [...] Dl. M.G. Bratu, avocat, București: Trebuie ca preotul să facă politică. Însă slujitorii Sf. Altar au marea datorie de a face o prealabilă și serioasă distincțiune, între politica care are ca scop apărarea și consolidarea Bisericii creștine și politica care urmărește distrugerea Bisericii și a creștinismului. De aceea toată preoțimea creștină trebuie să formeze avangarda mișcării naționaliste din țara noastră și luând toiaagul apostolatului să se transforme în vajnici propagandiști ai ideii naționale și creștine. E regretabil însă, că majoritatea preoților nu au înțeles acest postulat al ceasului de față și, determinați de interese materiale trecătoare, nesocotesc marele pericol ce amenință Biserica creștină, mai mult decât atât, contribuind ei înșiși aproape în mod inconștient la pregătirea catastrofei finale, căci este inadmisibil, ca atunci când un preot vede că comunismul este îmbrățișat cu preferință de evrei, să mai continue a face parte cu atâta delăsare și indolență morală dintr-un organism politic, oricare ar fi el, care numără printre membrii săi și evrei. Acești preoți căzuți în eroare trebuie să aibă ca exemplu destul de elocvent tragedia din Spania, unde preoții au fost arși de vii și unde s-au dărâmat bisericile de către comuniștii feroci” (ANIC, fond Dudu Velicu, dosar 55, f. 87).

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

După cum se știe, Carol încercase să preia controlul asupra Mișcării Legionare, dar refuzul categoric al lui Corneliu Zelea Codreanu a pus Garda de Fier și pe rege în postura de dușmani ireconciliabili. După 1938 a început o campanie sistematică de distrugere a Legiunii, dublată de deturnarea temelor principale ale discursului acesteia către organizațiile create și controlate de regele-dictator, Carol substituindu-se simbolic lui Corneliu Zelea Codreanu.

Pericolul unei eventuale colaborări între Mișcarea Legionară și Biserica l-a făcut pe Carol al II-lea să acorde o mare importanță (cel puțin în discursuri) acesteia în perioada regimului instituit în februarie 1938. Carol al II-lea a preluat tema creșterii rolului religiei și Bisericii în viața societății, regele concepându-se pe sine ca un voievod din timpurile medievale, restaurator al simfoniei dintre stat și Biserică, cel care a scos de fapt instituția ecleziastică de sub influența politicianismului, totul fiind topit într-o bizară sinteză cu ideile totalitariste²³. Din aceste considerente, dar și pentru a arăta mai clar că Biserica Ortodoxă Română este alături de rege, Carol al II-lea l-a numit prim-ministru pe patriarhul Miron Cristea, situație care a generat contestații violente din partea unora dintre legionari la adresa ierarhiei ortodoxe, mai ales că în acea perioadă un număr important de preoți simpatizanți ai Gărzii de Fier au fost arestați și deportați²⁴. Publicațiile ortodoxe oficiale s-au raliat și ele discursului oficial, promovând imaginea regelui și necesitatea unirii tuturor românilor în jurul acestuia, ajungându-se uneori la accente exagerate. Un exemplu în acest sens este articolul *Biserica Ortodoxă – înaintemergătoare Statului naționalist român*, apărut în „Telegraful Român” din 11 august 1940, adică în perioada când regimul lui Carol al II-lea a fost declarat în mod deschis totalitar. În acest articol se arată că: „Biserica neamului a indicat un întreg program de reface-re a vieții noastre publice în duh naționalist. Biserica nu are numai funcția de a se ruga, ci și pe aceea de a învăța pe oameni să-și îndrume viața de toate zilele ca să fie pe placul lui Dumnezeu, iar Neamului de cel mai mare folos. Față de partidele politice care la adăpostul firmei de club propagau concepții de viață și principii etice opuse creștinismului, Biserica își revendică dreptul de a lua atitudine contestatară. Asumarea vieții publice în legătură cu Dumnezeu prin stăpânirea spiritului creștin și zidirea binelui durabil al națiunii. Concepției materialiste care cere urmărirea propășirii neamului exclusiv prin satisfacerea trebuințelor sale, Biserica îi opune veto categoric, căci numai lupta pentru cele spirituale îl înobilează pe om și-l duce spre progres. Individualismul hrăpăreț și lupta de clasă, erau țintuite la

²³ Despre natura regimului lui Carol al II-lea vezi Academia Română, *Istoria Românilor*, volumul VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 391-421.

²⁴ Cei mai mulți în lagărul de la Sadaclia (amănunte la Adrian Nicolae Petcu, *Despre situația juridică a preoților legionari în perioada 1938-1943*, *Analele Universității Dunărea de Jos Galați – seria 19 – Istorie*, tom IV, 2005, p. 277-302).

stâlp. Legi adevărate aveau să statornicească fără preget o viață românească impregnată de duhul frățietății și al solidarității sociale punând frâu libertății rău înțelese și promovând buna omenie și întrunirea tuturor în scopul propășirii statului. Biserica își asumă rolul de a se îngriji de viața totalitară a statului. Biserica salută așezarea statului român pe temelii naționaliste și creștine. Altarul îmbrățișează viața totalitară a neamului.

Iată de ce stăpânirea politică n-are nici un motiv să renunțe la colaborarea Bisericii, ci dimpotrivă interesele rațiunii de stat îi permite să și-o asigure cu orice preț. Cât n-ar fi dat bunăoară regimul național-socialist să fi găsit în clipa venirii lui la cârma Germaniei, o Biserică identificată organic cu ideile naționaliste ale poporului german²⁵.

Textul de mai sus poate fi șocant dintr-o anumită perspectivă, părând mai extremist chiar decât abordările legionare. Pentru a fi înțeles bine, articolul trebuie bine contextualizat, dovedindu-se unul din acele texte „oportuniste” a căror semnificație dă multă bătaie de cap cercetătorilor perioadei contemporane a istoriei Bisericii Ortodoxe Române.

Articolul a apărut în „Telegraful Român”, ziarul Mitropoliei Ardealului, eparhie păstorită din 1920 de mitropolitul Nicolae Bălan. Personalitate extrem de puternică, Bălan a devenit un adevărat „prinț al Ardealului”, care a reușit să impună în scaunele episcopale ortodoxe ardelenne persoane apropiate lui, cu ajutorul cărora și-a creat o poziție forte în Sinodul Bisericii Ortodoxe Române. Din acest motiv oamenii politici l-au curtat intens iar el s-a implicat, uneori foarte adânc, în politică. Traiectul său în câmpul politicii apare cercetătorului de azi extrem de controversat, deoarece în anii '20 este semnalat drept un apropiat al Partidului Național Liberal, la jumătatea anilor '30 manifestă simpatie față de Mișcarea Legionară, se exprimă ca un sprijinitor al regimului dictatorial al lui Carol al II-lea, este aclamat de legionari în lunile statului național-legionar, dar de fapt îl sprijină pe Ion Antonescu, în anii celui de-al Doilea Război Mondial face propagandă regimului Antonescu, dar are contacte cu anglo-americanii, după război menține aceste contacte, este considerat unul din apărătorii valorilor democratice, dar, cel puțin în plan oficial, își declară apropierea de regimul „democrat popular”²⁶.

Inconsecvență, obediență? De fapt, Bălan avea o filosofie extrem de simplă și clară în ceea ce privește relația dintre Biserică și politic. Biserica trebuia să fie permanent în preajma celui care este la putere, sau deține o influență în plan politic, pentru ca să aibă un cuvânt de spus în ceea ce privește problemele care o privesc. Aspirația lui Bălan către o Biserică Ortodoxă autonomă în mod real s-a păstrat per-

²⁵ *Telegraful Român*, nr. 25-26, 16 iunie 1940.

²⁶ Date despre activitatea politică a mitropolitului Bălan în ACNSAS, fond Informativ, dosar 5331, 5555.

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

manent, însă realismul lui politic îi spunea că în România de atunci aceasta e calea cea mai potrivită pentru ca Biserica să nu fie ignorată și să iasă din preocupările oamenilor politici²⁷. Nu întâmplător, textul din 1940 insistă pe necesitatea prezenței Bisericii în viața statului, indiferent de natura acestuia, idee care de altfel se va regăsi și în anii comunismului în cuprinsul textelor bisericești oficiale.

În tot acest timp, ideile mitropolitului au fost dezvoltate, admirabil din punct de vedere formal, de părintele profesor Dumitru Stăniloae. Pentru marele teolog, tocmai copleșitoarea sa erudiție și inteligența deosebită au constituit, în anumite momente ale existenței sale, un balast, în sensul că era chemat de autoritatea bisericească să rafineze, sub aspect teologic, anumite aspecte doar schițate de vlădica Bălan²⁸. Aceste texte ale părintelui Stăniloae pot fi foarte bine circumscrise și delimitate de restul operei sale, iar „oportunismul” lor poate fi ușor explicat în contextul politicii Bisericii din diferite perioade²⁹. Stăniloae a rămas funciarmente un cărturar care a scris „*sub specie aeternitatis*”, care a fost adesea depășit de cele petrecute pe scena politică, unele din abordările sale referitoare la „actualitate” fiind criticate încă din perioada interbelică. Apropiat de Nichifor Crainic și în dispută cu „Predania”, părintele Stăniloae a avut prea puțin de-a face cu Mișcarea Legionară, contactele sale cu unii legionari avânt temeieri pur spirituale. În concluzie, sunt articole ale părintelui Stăniloae care pot fi puse sub semnul întrebării, dar acest lucru nu poate afecta opera sa teologică fundamentală, care poate fi criticată doar de pe poziții teologice.

Revenind la mitropolitul Bălan, trebuie spus că stilul de a face politică pentru Biserică a devenit un model destul de răspândit printre ierarhii Bisericii Ortodoxe Române. Nu toți au avut însă forța și abilitatea lui, unii suferind eșecuri răsunătoare. Au fost însă și ierarhi care au ales calea unei atitudini de opoziție. Loviturile devastatoare pe care le-au primit au fost semne clare că politicul este prea puțin dispus să accepte acest gen de atitudini.

Am pomenit deja în paginile anterioare numele unor ierarhi scoși în mod abuziv din scaun. Revenim la doar la cazul episcopului Vartolomeu Stănescu, deoarece el a inițiat la un moment dat un alt fel de politică față de stat și partide. Dincolo de aspectele deja amintite, în 1935 episcopul Vartolomeu a obligat pe toți preoții din cuprinsul eparhiei sale să iasă din partidele politice, corpul preoțesc urmând să voteze în mod solidar acea forță politică care ar sprijini idealurile Bisericii³⁰.

²⁷ O prezentare a obiectivelor declarate ale mitropolitului în „*Socotesc de la sine înțeles ceea ce am făcut*”, cuvântare rostită în Catedrala Mitropolitană din Sibiu, a doua zi de Rusalii, (17 iunie 1940, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de arhipăstorire, Sibiu, 1940, 12 p.

²⁸ Vezi colecția Telegraful Român din epocă.

²⁹ Cum sunt de exemplu articolele *Noua organizare a breslelor*, *Pentru apărarea țării sau Restaurarea românismului în destinul său istoric* (*Națiune și creștinism*, p. 67-72, 114-117).

³⁰ George Enache, *op.cit.*, 2005, p. 77-81.

Lect. Dr. George Enache

Pe măsură ce trecea timpul, se contura tot mai limpede faptul că, în concepția episcopului de Râmnic, această forță politică este Mișcarea Legionară. Vartolomeu a fost tot timpul o personalitate „revoluționară” care gândea principial. Inițial, el a văzut în Carol al II-lea acea forță capabilă să schimbe România. Dezamăgit, se apropie de tinerii legionari, cărora le binecuvântează tabăra de muncă de la Arnota și îi îndeamnă să meargă mai departe pe calea creștină. La rândul lor, legionarii l-au privit drept candidatul cel mai potrivit pentru tronul patriarhal. A fost încă un motiv care i-au grăbit căderea și izolarea.

Regimul național legionar și „reforma” Bisericii

Prăbușirea regimului Carol al II-lea a permis venirea la putere a unei Mișcări Legionare decimate, dar în același timp dornică de revanșă și de „revoluție”³¹. Proiectul revoluționar este ceea ce îi va diferenția pe legionari de partenerul de guvernare, Ion Antonescu, care ia locul lui Carol al II-lea de apărător și garant al vechilor structuri. Era cert că „revoluția” legionară urma să fie în primul rând o „revoluție spirituală”, fapt dovedit de acțiunile gardiste care au loc imediat după 6 septembrie 1940. Mulți contemporani descriu valul de parastase și reînhumări ale legionarilor uciși în anii dictaturii carliste, fapt care părea total nepotrivit într-o Românie ciuntită, care trebuia să reorganizeze viața de zi cu zi. Mai mult, printre primele decrete adoptate de noul guvern instaurat în septembrie 1940 s-au numărat unele dedicate reglementării vieții religioase și bisericești³². Toate acestea erau expresia unei idei legionare majore: necesitatea reconcilierii românilor cu Dumnezeu, strămoși și propriul trecut, pentru ca viitorul să aibă auspicii faste.

Nu întâmplător, legionarii și-au asumat în cadrul guvernului portofoliul Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor. Timp de o lună, conducerea Direcției Cultelor a fost încredințată, cu delegație, lui George Racoveanu³³. Acesta a rămas mai departe în cadrele direcției, a cărei conducere „definitivă” a fost preluată de profesorul Liviu Stan de la Sibiu, unul din apropiații mitropolitului Nicolae Bălan. Conducerea Direcției Cultelor a fost completată de preoții Ștefan Palaghiță și Ilie Imbrescu, vechi militanți legionari³⁴. Ei erau cei chemați să facă ordine în relațiile stat-biserică în noul context al statului național-legionar.

³¹ Despre Garda de Fier în anii dictaturii regale vezi Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu. Dictatura Regală (februarie 1938-septembrie 1940). Mecanismele schimbului de generație*, Editura Vremea, București, 2007, 229 p.

³² Vezi colecția Monitorul Oficial din perioada 1940-1941.

³³ Monitorul Oficial, an CVIII, 27 septembrie 1940, partea I, p. 5590.

³⁴ Despre activitatea acestui grup de la Culte, mai multe amănunte la Adrian N. Petcu, „Slujitorii altarului și Mișcarea Legionară. Studiu de caz: Preotul Ilie Imbrescu”, în *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, p. 51-71.

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

Echipa era eterogenă, rezultat al raporturilor de forțe existente atunci într-o Mișcare Legionară decimată, fapt care se vede în opiniile destul de diferite ale echipei. Mesianicului Imbrescu i se contrapunea pragmaticul Liviu Stan, asta în timp ce George Racoveanu, care nu a fost membru al Legiunii, încerca să pună în aplicare principiile „Predaniei”. Cu toate acestea, existau câteva elemente clare în ceea ce privește abordarea legionară a chestiunii Bisericii. Aceste sunt:

Rolul major pe care urmează să-l joace Biserica Ortodoxă în viața socială și națională a României legionare³⁵.

Necesitatea reformării Bisericii pentru ca aceasta să fie aptă pentru îndeplinirea misiunii încredințate, plan în care intra și înlocuirea clerului, inclusiv a ierarhilor, care colaboraseră cu vechiul regim. Aici se insinua o idee extrem de subversivă, anume că opoziția unor ierarhi față de legionari echivala cu o trădare a poporului dreptcredincios și a învățaturii Bisericii care era păstrată doar de „curatul” cuget legionar.

Statul legionar trebuia să se implice activ și nemijlocit în reformarea Bisericii pentru a o ajuta să-și regăsească rolul în societate³⁶.

³⁵ Ilie Imbrescu publica în octombrie 1940, în Cuvântul, un articol în care trasa viitorul relațiilor stat-Biserică. Această relație trebuia să fie „punctul fericit în care trebuie să se încrucișeze: aplecarea lui Dumnezeu către națiunea respectivă prin descoperirea voii Lui și înălțarea Națiunii la Dumnezeu, prin implicarea neșovăielnică a voii Lui”, pentru că „Dumnezeu vorbește Statului prin Biserică, [iar] Statul, la rândul lui, slujește lui Dumnezeu tot prin Biserică”.

Prin urmare, în noul stat, de factură legionară, „slujitorii Bisericii se vor ocupa de împlinirea misiunii «oficiului apostolic» – sacramental, odată cu predica și păstorirea duhovnicească”, pe când „dregătorii Statului vor constitui ierarhia elitelor Neamului. Ei vor administra tot ceea ce trebuie să însemne îndestularea Poporului prin dragostea de aproapele, prin masa dragostei sau în termen actual: prin opera social-administrativă, care va ridica fiecare vrednicie a Neamului la linia de sus, de unde poate intra în oficiul sacramental al Bisericii, după rânduiala Ei, care priveghează, prin rugăciuni și predanii dreptmăritoare, ca să se facă voia lui Dumnezeu, «precum în Cer așa pre pământ»” (Cuvântul, an XVII (serie nouă), nr. 10, 23 octombrie 1940, p. 1).

³⁶ Discuțiile din penitenciarul Aiud au privit și această chestiune: „Nicolescu: Pentru viitor, trebuie să ne mai gândim în ceea ce privește Biserica, dacă ea va fi o Biserică care să fie condusă de stat sau o Biserică desprinsă de stat. Biserica Ortodoxă va deveni triumfătoare până la urmă. Din Mișcarea Legionară vor face parte numai creștini ortodocși, poate se vor face unele excepții din rândul Bisericii Greco-Catolice care din 1948 încoace a luat o poziție bună în sânul neamului românesc. În ceea ce privește politica de stat, este sigur că Biserica Ortodoxă acceptă foarte ușor conducerea politică a statului. Biserica Ortodoxă se interesează de politica statului, ba mai mult chiar, slujește politica statului. Noi, ca politică de stat, avem tot interesul să susținem această Biserică Ortodoxă. Și acum o putem susține? O putem susține salarizând-o, făcând părtașă la guvernarea statului sau o putem susține creându-i o independență financiară economică care să-i permită să se manifeste și să poată întreține clerul necesar pentru alimentarea sufletească a masei de credincioși.

Chioreanu: Cu Biserica stăm foarte slab, va trebui să trecem într-o fază de refacere a Bisericii și anume, trebuie să-i schimbăm cadrele. Va trebui deci să rămână o Biserică de stat, fiindcă până când vom ajunge să-i dăm cadre foarte bune, conștiente care să poată pe urmă ele, din proprie ini-

Din acest motiv, guvernul începe o campanie rapid, o campanie de verificare și înlăturare a personalului bisericesc care nu mai corespundea „noilor vremuri”, care se desfășoară prodigios în domeniile în care Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor avea putere de decizie (ex. cazul facultăților de teologie). Dar, eventuala schimbare a ierarhilor și reforma organizării bisericești se putea face numai în urma unor decizii adoptate de Sfântul Sinod, așa cum prevedea Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din 1925. Ca urmare, prin mai multe interpelări, dar și prin articole de presă, s-a cerut convocarea de urgență a Sinodului³⁷.

Majoritatea fruntașilor Bisericii Ortodoxe au manifestat prudență cu ocazia instaurării guvernului Antonescu-Sima. Faptul era cât se poate de firesc, deoarece mulți fuseseră sprijiniți să ocupe scaune de episcop de către partidele istorice și condamnaseră în mai multe rânduri activitatea Mișcării Legionare. Unul din cei vizați era însuși patriarhul Nicodim Munteanu, care condamnase în mod public

țiativă, să găsească soluția pentru îndeplinirea rostului ei, al Bisericii. Atunci când vom crea aceste cadre foarte bune, de o înaltă ținută morală și spirituală, atunci se va pune problema și vom ajunge în situația aceea să nu fie nevoie să ne amestecăm direct în treburile ei, ca să ajungă o Biserică separată de stat. Deci primul lucru care trebuie să-l facem este să schimbăm cadrele începând de la patriarh, episcop până la preot, toți care se pot înlocui, trebuie înlocuiți cu elemente de înaltă valoare, de înaltă ținută spirituală și aceștia să procedeze pe urmă la o însănătoșire a vieții spirituale.

Nicolescu: Țelul suprem al Bisericii trebuie să fie acela de a sluji statul.

Chioreanu: Noi avem cadre, în Mișcarea Legionară foarte bune pentru Biserică și atunci când vom ajunge să stăpânim statul în țara aceasta, un număr oarecare de ani, cu aceste cadre vom reuși ca ele să promoveze oameni care să ducă Biserica pe propriile ei picioare” (ACNSAS, fond Informativ, dosar 233979, vol. 9, f. 54).

³⁷ De exemplu, profesorul Liviu Stan, în articolul *Sfântul Sobor*, afirma: „Cu toată durerea și strângerea de inimă trebuie să abordăm astăzi un subiect care mai bine ne-ar fi lipsit. De ce oare după mai bine de două luni, de la proclamarea României Legionare ÎPS Președinte al Sf. Sinod n-a găsit ocaziune cu prilej [sic] ca să convoace acest Sfânt Sobor și să înregistreze, măcar să ia act de noua ordine politică instaurată în România de noul Stat legionar, pentru că așa sunt lucrurile de fapt, nu mai viețuiesc arhierii lor în statul care a fost, în cel care este și devine, nou, renăscut, cât se poate mai aproape de idealul creștin? La această întrebare nu găsesc răspuns ce s-ar putea scrie. Îl știu cu toții, îl vor ști cu toții cei cărora le vor cădea sub ochi rândurile acestea. Bănuim că mulți se tem de convocarea Sf. Sinod, pentru că așteaptă unele scadențe fatale legate de proxima întrunire a verhovnicilor bisericii noastre. Temându-se, au interesul să mai amâne agonia, să se convoace cât mai târziu Sf. Sinod. Cam așa este, dar socotelile acestora nu sunt și nu coincid cu interesele Bisericii. Să nu mai fie călcate acestea în picioare pentru socotelile princiare și de scaun ale nimănui. Sunt mari probleme bisericești care se pun, mari interese ale Sfintei noastre Ortodoxii, ce nu suferă amânarea această lașă. Lucrurile trebuie luate pieptiș, cu îndrăznire pentru Domnul, nu cu eschivare, amânare, miticării etc. Așa nu se zidește, ci se surpă. Sf. Sinod trebuie convocat! *In capita et membris* trebuie reformată Biserica noastră românească și așteaptă oare Sf. Sinod să se înceapă această reformă fără sine și în afară de sine? Nu este acum momentul cel mai potrivit să inaugureze Sf. noastră Biserică început de eră nouă, preparând greșeli mai vechi și mai recente procedând la o primă acțiune pentru reforma *in capite*. Măcar atât deocamdată. Cine este împotriva convocării Sf. Sinod este saboteur, iar cine nu-l convoacă sabotează. Am așteptat destul!” (Cuvântul, nr. 36, 18 noiembrie 1940, p. 2).

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu. Cel care s-a mișcat cel mai lejer, datorită abilităților sale și contactelor stabilite din vreme cu Mișcarea Legionară, a fost mitropolitul Nicolae Bălan, care, de altfel, și-a impus omul, pe Liviu Stan, în fruntea Direcției Culte. În acele momente Bălan a fost cel care a preluat frâiele, pentru a gestiona o situație ce părea că scapă de sub control.

Legionarii erau ferm hotărâți să schimbe mai mulți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe iar motivul acestei decizii nu era doar unul de răzbunare. În viziunea lor, ierarhia urma să joace, în viitoarea organizare a Bisericii, un rol mult mai important decât până atunci, având atribuții simțitor sporite, mai ales patriarhul, care trebuia să devină un șef real în Biserică. Atribuțiile crescute implicau și o responsabilitate mărită, deci oameni potriviți. Este greu de evaluat care a fost rolul modul de organizare al legiunii și cât au contat vechile canoane în restructurarea preconizată a Bisericii Ortodoxe Române. Cert este că legionarii și teologii simpatizanți legionari nu admiteau modelul șagunian, considerat necanonic, preconizând refacerea puterii tradiționale a episcopului. Episcopii trebuiau să devină în mod real și efectiv vârful Bisericii și de aceea urmau să se stabilească criterii extrem de dure de selecție a lor. Cum episcopii proveneau în mod tradițional din cinul monahal, în mod firesc se impunea și o reformă a monahismului, care să devină capabil să producă elitele bisericești atât de necesare³⁸. Propunerile de reformă a Bisericii nu se rezumau numai la atât și cel mai creativ și, în același timp, mai practic în această chestiune s-a dovedit George Racoveanu care, într-o serie de articole din „Cuvântul”, a discutat în mod aplicat organizarea Bisericii și relația acesteia cu statul³⁹. Ceea ce este interesant e faptul că, după 1948, la începutul erei staliniste, patriarhul Justinian Marina s-a inspirat din măsurile de reformă a Bisericii în 1940-1941 (Liviu Stan îi era, de altfel, sfetnic!) ceea ce i-a făcut pe inamicii patriarhului să-l considere pe acesta simpatizant legionar⁴⁰.

În cele din urmă, presiunea guvernului și-a spus cuvântul, iar sinodul a fost convocat pentru data de 2 decembrie 1940. Cu această ocazie a fost dat publicității un comunicat în cinci puncte. În primul se deplângea răpirea teritoriilor românești, în cele de-al doilea Biserica își afirma sprijinul pentru noul rege Mihai, iar în al

³⁸ Se poate înțelege în parte motivația legionară dacă avem în vedere articolul „La reorganizarea Bisericii”, aparținând teologului Ion V. Georgescu, fruntaș legionar: „[...] În Statul Legionar Biserica redevine Biserica Ortodoxă națională în înțelesul cel adevărat. Adică revine la organizația canonică a Bisericii Ortodoxe (subl. ns.) și fixează drept raporturile ei cu Statul Legionar, pentru ca amândouă – pe plan politic, Statul și pe plan duhovnicesc, Biserica, să poată reface națiunea”, (*ibidem*, nr. 19, 1 noiembrie 1940, p. 2).

³⁹ Vezi *Ibidem*, nr. 57 din 9 decembrie, nr. 60 din 12 decembrie, nr. 62 din 14 decembrie, nr. 64 din 16 decembrie, nr. 71 din 23 decembrie, nr. 75 din 30 decembrie 1940, nr. 94 din 20 ianuarie 1941.

⁴⁰ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, Editura Nemira, București, 2005, p. 93.

patrula și al cincilea punct se făcea un apel preoților și credincioșilor la unitate în timpurile grele prin care trece țara. Reproducem al treilea punct, dedicat noului guvern: Biserica „asigură de toată solitudinea și ajutorul său noua conducere a statului legionar, în frunte cu domnul general Ion Antonescu, constatând voința acestei conduceri de a aduce în viața statului și a poporului român un duh de înnoire morală sub semnul credinței și al virtuților creștine. Își îngăduie să-i dea îndemnul ca această voință să se manifeste pe toată linia și fără nici o excepție, în concordanță cu voința lui Dumnezeu, arătată în Sf. Evanghelii, căci numai astfel înnoirea pe care intenționează va fi profundă, reală și durabilă”⁴¹. Se poate observa că este un mesaj echilibrat, firesc în condițiile de atunci, care se adresează întregii națiuni, Biserica Ortodoxă afirmându-se ca un pol de stabilitate într-o societate bulversată. Textul a fost adoptat la inițiativa lui Nicolae Bălan, care a jucat un rol extrem de activ pe toată durata lucrărilor sinodului. Mitropolitul era hotărât să blocheze discret inițiativele legionare, folosindu-se de oamenii săi intrați în guvern, dar și asigurându-se de sprijinul generalului Antonescu, care deja pregătea debarcarea legiunii de la putere.

Cu ocazia lucrărilor Sfântului Sinod, profesorul Traian Brăileanu, ministrul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, a înaintat acestuia un memoriu compus din 30 de puncte „spre binevoitoare examinare, dreaptă și grabnică dezlegare”⁴². În cuprinsul memoriului se propunea: 1. Îndepărtarea din funcție a clericilor și membrilor ierarhiei bisericești care au făcut parte din asociațiile masonice; 2. Reabilitarea de către biserică a preoților care au fost uciși ca legionari; 3. Dezvoltarea asistenței sociale a Bisericii; 4. Intensificarea misionarismului intern; 5. Reorganizarea și înviorarea Institutului Biblic; 6. Reorganizarea și unificarea învățământului teologic; 7. Înființarea de catedre de drept bisericesc la toate facultățile juridice din țară; 8. Reorganizarea revistei *Biserica Ortodoxă Română* în sensul ca ea să fie o publicație științifică îmbrățișând toate ramurile teologiei; 10. Reforma mănăstirilor; 11. Înființarea de parohii noi; 12. Reglementarea unitară și stabilă a normelor de numire și transferare în cler; 13. Repararea nedreptăților pe care le-au suferit din partea autorităților bisericești preoții legionari pentru motive de ordin politic; 14. Interzicerea pentru preoți de a se judeca între ei pentru cazuri penale; 15. Reglementarea salarizării clerului; 16. Revizuirea numirilor ilegale în toate posturile administrative din Biserică; 17. Revizuirea numirilor de preoți militari; 22. Chestiunea Mitropoliei Olteniei⁴³; 23. Investitura noilor

⁴¹ „Biserica Ortodoxă Română și statul legionar – comunicatul Sf. Sinod”, *Axa*, an IX, nr. 26, 4 decembrie 1940.

⁴² *Biserica Ortodoxă Română*, an LIX, nr. 1-2, ianuarie-februarie, 1941, p. 34.

⁴³ Înființarea mitropoliei Olteniei a fost marcată de un imens scandal. La originea întemeierii a fost regele Carol al II-lea, care forțase pensionarea episcopului Vartolomeu Stănescu. Pentru a liniști lucrurile în Oltenia, regele a „sugerat” mutarea scaunului episcopal de la Râmnicu Vâlcea la

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

ierarhi; 26. Chestiunea crematoriului; 28. Chestiunea imobilelor aparținând Bisericii și care sunt închiriate evreilor; 29. Înstrăinarea bunurilor din patrimoniul Bisericii; 30. Un nou plan de reorganizare a Bisericii⁴⁴. Nu este locul să discutăm amănunțit toate rezoluțiile date de Sinod acestor propuneri. Unele puncte, considerate rezonabile, au fost acceptate, despre altele s-a spus că ministerul nu avea calitatea să le propună, în timp ce altele au fost respinse, dintre care cel mai important a fost punctul 30: „Asupra planului de reorganizare al Bisericii, în urma discuțiilor la care iau parte II.PP.SS. Mitropoliții Nicolae al Ardealului și Tit al Bucovinei, Sf. Sinod hotărăște: 1. Își însușește punctele de vedere înfățișate de II.PP.SS. mitropolit Nicolae al Ardealului și Tit al Bucovinei asupra necesităților menținerii în vigoare a actualei legi de organizare bisericească și a motivelor care împiedică modificarea ei. De aceea se va răspunde Ministerului că nu există nici un motiv care să impună ca necesară o modificare a legii organice a Bisericii, întrucât Biserica își are fixate normele ei structurale de ordin dogmatic și canonic, rezultate din tradiția ei milenară și de ființa sa divină. Ținând seama de aceste lucruri, Sf. Sinod înțelege să rămână la legea actuală, la mijloc fiind chiar interesele neamului. 2. Se va interveni la Onor. Guvern să desființeze decretul lege din 1918 pentru prelungirea mandatului corporațiilor bisericești și să admită la timpul oportun noi alegeri pentru aceste corporații”⁴⁵.

Desfășurarea evenimentelor vădește toate aspectele unui dialog real între Biserică și stat, fapt care dovedește respectul de care totuși se bucura Biserica. Acest lucru este confirmat de faptul că deciziile sinodale au fost respectate de guvern, chiar dacă soluțiile nu au fost cele mai convenabile. În plus, memoriul în sine, dincolo de elementele care țin de legionari, francmasoni sau evrei, reprezenta un diagnostic corect al problemelor Bisericii Ortodoxe Române. El a fost elaborat de altfel de teologi, o parte dintre ei fiind păstrați de Ion Antonescu în structurile Departamentului Cultelor și după înfrângerea rebeliunii, în ciuda simpatiilor lor legionare, datorită competenței lor, dar și „spatelui” pe care îl aveau⁴⁶.

Craiova și ridicarea lui la rang de mitropolie. În înalta funcție a fost ales Nifon Criveanu, un apropiat al lui Carol, care mai târziu va deveni unul din cei mai fideli colaboratori ai mareșalului Antonescu. Între Nifon și patriarhul Nicodim a existat un conflict permanent, cu origini controversate, care după 1944 va avea efecte nebănuite.

⁴⁴ *Biserica Ortodoxă Română*, an LIX, nr. 1-2, ianuarie-februarie, 1941, p. 45-54. Nu am identificat deocamdată textul original al memoriului. Punctele consemnate în text sunt cele luate în discuție de Sf. Sinod, conform stenogramei ședințelor.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁶ Ștefan Palaghiță, Ilie Imbrescu sau George Racoveanu au fost alungați fără menajamente după rebeliune din Direcția Culte de către Ion Antonescu. Liviu Stan a fost menținut, în virtutea legăturii sale cu Nicolae Bălan, deși se implicase mult mai activ ca ceilalți în campaniile de epurare. El și alte câteva persoane au avut un destin aparte, ajungând să fie funcționari pe rând în regimul

Ion Antonescu și „militarizarea” Bisericii

Evident, puțini preoți „legionari” au rămas în grațiile lui Antonescu după februarie 1941, mulți dintre ei cunoscând închisoarea sau deportarea. În plus, pe baza decretului-lege nr. 314 din 15 februarie 1941, privitor la interzicerea oricărei acțiuni politice, noul ministru al Instrucțiunii, Educației, Cultelor și Artelor, generalul Radu Rosetti, dădea următoarea decizie: „Art. 1 – Se interzice cu desăvârșire membrilor clerului de orice confesiune, categorie și grad de a se înscrie, a adera sau a activa în orice partid sau organizație politică, ori a participa la mișcările și manifestațiile politice de orice fel. Ei pot activa în societățile național – culturale sau de asistență socială, recunoscute ca atare potrivit legii persoanelor juridice, dar nu pot exercita nici o delegațiune cu caracter bănesc. Art. 2 – Se interzice în mod absolut membrilor clerului să participe ca membri în consiliul de administrație, comitetele de direcție, directori, la conducerea societăților civile și comerciale, societăților cooperative, băncilor populare și obștiilor și să întreprindă direct, sau prin persoane interpuse, orice fel de afaceri producătoare de câștig, ca: exploatarea de fonduri de comerț, exploatarea de păduri și vânzări de lemne, exploatarea de mașini agricole, cazane de distilat alcool și altele asemenea”⁴⁷. La rândul său, patriarhul Nicodim a adresat generalului Antonescu o telegramă legată de evenimentele din 21-23 ianuarie 1941: „Domnule General, Ați făcut pasul eroic. Știu că ați ezitat mult, dar nu s-a putut altminterlea. Aceasta a cerut-o salvarea Patriei. Toți oamenii de bine din Țara aceasta și masele compacte ale poporului sunt alături de Domnia Voastră. Oștirea țării vă este devotată. Biserica roagă călduros pe Dumnezeu să Vă dăruiască putere, ca să duceți cu izbândă treburile până la mântuirea deplină a Patriei și Neamul românesc Vă va fi recunoscător din generație în generație. Înainte dar cu Dumnezeu cel Sfânt”⁴⁸. Bătrânul patriarh nu știa că mai avea de trecut prin momente grele, în scurta sa păstorire trebuind să facă față la patru regimuri autoritare. Oficial condamnat, legionarismul devenea dintr-o realitate un obiect din ce în ce mai nebulos și incert, instrumentalizat pentru a condamna mii de persoane nevinovate, iar pentru istoricii de azi oferind o continuă bătaie de cap în stabilirea „religiei politice”⁴⁹ pe care a vehiculat-o Garda de Fier.

În ceea ce privește guvernarea Antonescu, statutul controversat al multora dintre acțiunile mareșalului este valabil și în cazul politicii sale religioase. Luările sale de poziție din cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri dezvăluie o atitudi-

național-legionar, în cel antonescian și în cel comunist, aducând cu ei frământările dar și soluțiile pentru Biserică ale epocii interbelice în plin regim comunist.

⁴⁷ *Biserica Ortodoxă Română*, an LIX, nr. 1-2, ianuarie-februarie, 1941, p. 107.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 101.

⁴⁹ Despre acest subiect vezi Mihai Chioveanu, *op.cit.*, *passim*.

Biserica Ortodoxă Română și „ispita totalitară” de dreapta

ne extrem de critică la adresa Bisericii majoritare, subordonații primind ordin să rezolve cât mai urgent situația. De fapt, lucrurile nu stăteau chiar așa de rău cum le prezenta exigentul mareșal, care, de fapt, era nemulțumit că preoții nu se comportau precum un batalion de infanterie⁵⁰. Mai ales după marile înfrângeri de pe frontul de Est, se va căuta transformarea BOR într-un instrument de control al statului asupra societății, pe ideea „stat unitar și biserică unică”⁵¹. În realitate, acest lucru nu a însemnat altceva decât un amestec permanent al statului în viața BOR, o persecuție dură a grupărilor religioase zise „sectare” și o neutralitate amicală față de Biserica Catolică, considerată un factor major în cadrul negocierilor României referitoare la ieșirea din război. Vrând să întărească Biserica, de fapt Antonescu a subordonat-o și mai mult statului⁵².

Cu toate acestea, tocmai în această perioadă, BOR este antrenată în cea mai mare întreprindere misionară din istoria ei, în Transnistria, unde a căutat să readucă flacăra credinței unei populații lovite de ateism. Ion Antonescu, ca de fiecare dată, a ieșit în față ca promotor al acțiunii, însă Biserica Ortodoxă Română luase demult o poziție ferm anticomunistă, considerând Nistrul o graniță ideologică care separa civilizația de barbarie. Tocmai de aceea, implicarea preoților ortodocși români în renașterea creștinismului în Transnistria a fost masivă, fapt care a făcut ca activitatea Misiunii Ortodoxe Române, în cei trei ani de funcționare, să fie un real succes. Totodată, cunoașterea nemijlocită a ororilor antireligioase din URSS, i-a făcut pe mulți să înțeleagă pericolul care amenința Biserica Ortodoxă Română, după instaurarea și la noi a regimului comunist⁵³.

Concluzii

Considerând creștinismul parte a tezaurului spiritual al neamului și Biserica Ortodoxă drept una din instituțiile fundamentale ale statului român, reprezentanții curentelor cu tendințe totalitare de dreapta au rezervat celor două un rol eminent

⁵⁰ Mareșalul a ignorat de altfel sistematic memoriile și proiectele episcopatului ortodox cu privire la întărirea Bisericii, cum este memoriul înaintat de patriarhul Nicodim Munteanu la sfârșitul anului 1940, diferit de propunerile legionare, în care se vorbea de drepturile Bisericii și creșterea autonomiei acesteia (vezi textul memoriului în Buletinul Episcopiei Buzăului, an XIV (1940), nr. 18, 15-30 septembrie, p. 196-197).

⁵¹ Vezi George Enache, „Din istoria relațiilor Biserică-stat în perioada guvernării Antonescu. Cazul liderilor AGCOR”, *Studia politica*, vol. VII, nr. 3, 2007, p. 603-624.

⁵² Un exemplu al atitudinii reale a lui Antonescu față de culte este Decretul-Lege nr. 1629/1941 referitor la organizarea și funcționarea Ministerului Culturii Naționale și Cultelor care modifica organizarea stabilită prin decretul din 1937, stabilindu-se un control mult mai mare al instituțiilor statului asupra vieții bisericești.

⁵³ Rodica Solovei, *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 128-138.

Lect. Dr. George Enache

în schema lor ideologică. Nu este vorba, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, de o „supunere” la comandamentele Bisericii sau de asociere liberă și de împreună lucrare a unor structuri, ci de o „supunere” și o remodelare a creștinismului și Bisericii conform propriei paradigme ideologice. Bisericii i se dă de fapt un rol, pe care trebuie să-l joace într-un proiect „revoluționar”, menit să „schimbe la față România”. Această „purificare” implica inclusiv Biserica, acțiune care urma să fie realizată de marginali atotcunoscători. Alături de acest proiect „spiritual” aparținând Mișcării Legionare, evident „totalitar”, există idei care se apropie mai mult de concepțiile veacului al XIX-lea, cum ar fi creștinismul ca identitate etnică sau Biserica strâns controlată de birocrăția statului, cum este cazul regimului Antonescu.

Reacția oamenilor Bisericii a rămas extrem de diversă în fața acestor provocări, fapt care face imposibilă stabilirea unei generalizări păguboase de tipul ortodoxie = legionarism. Majoritatea preoților „legionari” sunt marginali, critici ai unui establishment ierarhic construit treptat în „Vechiul Regim”, de nuanță liberală. Episcopatul, strâns legat de vechea elită politică, a privit cu îngrijorare la proiectul revoluționar legionar, care punea în discuție întreaga ordine a societății românești. De aceea, unii dintre ei au preferat mai curând să se îndrepte spre Partidul Național Creștin, care practica un discurs mai curând de conservatori de secol XIX, inclusiv în plan antisemit. Tot așa, asumarea unei idei „totalitare” de către unii vlădici se petrece în contextul în care însăși elita conducătoare, în frunte cu regele Carol al II-lea, operează o turnură spre un totalitarism de conjunctură. În același spirit, se poate semnala preferința pentru mareșalul Antonescu, în raport cu Mișcarea Legionară.

În rest, marea majoritate a preoților au simpatizat partidele „istorice” (în special Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc) deoarece, în acest fel, ei se puteau integra elitelor conducătoare ale timpului. Ei însă au ieșit mai puțin în față în raport cu preoții legionari care s-au remarcat prin tendințele lor „revoluționare” și prin valurile de represiune care i-au lovit, aceste lovituri constituind, cel puțin pentru unii dintre ei, prilejul de a-l afla cu adevărat pe Hristos.